

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫ І ГЕНЕТЫЧНЫ (ЭТЫМАЛАГІЧНЫ) АСПЕКТЫ КАДЫФІКАЦЫІ КРЫЛАТЫХ ВЫРАЗАЎ

Зайцаў Вадзім Русланавіч, Беларусь

*Магілёўскі інстытут Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь,
Беларусь, Магілёў*

Навуковы кіраўнік – канд. філал. навук дацэнт Венідзіктаў С.В.

У артыкуле аналізуюцца функцыянальны і ўласна генетычны (этымалагічны) аспекты кадыфікацыі ўстойлівых выразаў як крылатых.

Ключавыя словы: крылатыя выразы, фразеалогія, беларуская мова.

FUNCTIONAL AND GENETIC (ETYMOLOGICAL) ASPECTS OF THE APHORISMS CODIFICATION

Zaytsau Vadzim, Belarus

*Mogilev Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus,
Belarus, Mogilev*

Scientific supervisor – PhD, assistant professor Venidziktau S.V.

The article analyzes the function and the actual genetic (etymological) aspects of the codification of fixed expressions as a winged.

Keywords: aphorisms, phraseology, the Belarusian language.

У лексікаграфічнай практыцы адны і тыя ж устойлівыя выразы індывідуальна-аўтарскага паходжання вызначаюцца ў розных даведчаных выданнях адначасова то як крылатыя выразы, то як фразеалагізмы ці прыказкі. Параўн., напрыклад, наступныя агульнавядомыя крылатыя выразы, якія падаюцца ў “Слоўніку беларускіх прыказак” (2002) І.Я.Лепешава і М.А.Якалцэвіч: *Вялікае бачыцца на адлегласці* < рус. Большое видится на расстоянии – выраз з верша рускага паэта С.Ясеніна (1895–1925) “Письмо к женщине” (1924); *Двойчы ў адну і тую ж раку ўвайсці немагчыма (нельга)* – выслоўе старажытнагрэчаскага філосафа Геракліта (каля 540 – каля 480 да н.э.); *Калі гара не ідзе да Магамета, то Магамет ідзе да гары* – выслоўе мусульманскага прарока Магамета (каля 570–632), якое згадваецца ў шматлікіх літаратурных і фальклорных творах, дзе апісваецца яго жыццё, і да т.п.

Крылатыя выразы з уласна беларускіх крыніц, паводле зборніка “Крылатыя выразы і афарызмы” (1960) Ф.М. Янкоўскага і “Слоўніка беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў” (1997) С.Ф.Івановай і Я.Я.Іванова, прыводзяцца ў якасці прыказак у згаданым вышэй тлумачальным даведніку парэмій і ў слоўніку беларускіх прыказак і прымавак “Крынічнае

слова” (1987) Р.Шкрабы і І.Шкрабы: *Забілі зайца не забілі, а гуку (шуму) многа нарабілі* – радкі з паэмы Я.Коласа (1882–1956) “Новая зямля” (1910–1923); *Каб сонца заслانیць, вушэй асліных мала* – афарызм з байкі К.Крапівы (1896–1991) “Сава, Асёл ды Сонца” (1927); *Няма таго, што раньш было* – радок з верша М.Багдановіча (1891–1917) “Ізноў пабачыў я сялібы...” (1913) [3] і да т.п.

Нярэдка крылатыя выразы змяшчаюцца ў слоўніках фразеалагізмаў ці прыказак без спасылкі на іх літаратурнае паходжанне. Параўн., напрыклад, у даведніку беларускіх прыказак І.Я.Лепешава і М.А.Якалцэвіч: *Многа шуму з нічога* <англ. Much ado about nothing – назва камедыі (1599) англійскага паэта і драматурга У.Шэкспіра (1564–1616); *Скажы <мне>, хто твае сябры (твой сябра), <i> я скажу, хто ты* – афарызм з рамана “Дон-Кихот” (1605–1615) іспанскага пісьменніка Мігеля дэ Сервантэса (1547–1616) [2] і да т.п.

У гэтай сувязі трэба адрозніваць функцыянальны і ўласна генетычны (этымалагічны) аспекты кадыфікацыі ўстойлівых выказаў як крылатых. Вырашальным крытэрыем тут трэба лічыць тое, у якой якасці той ці іншы выраз ужываецца ў маўленні: або ўстойліва асацыіруецца ў свядомасці носьбітаў мовы з крыніцай свайго паходжання (функцыянальны аспект), або яна вызначаецца толькі даследчыкам безадносна рэальных умоў функцыянавання пэўнага ўстойлівага выразу літаратурнага паходжання ў маўленні (этымалагічны аспект).

Абсалютна дакладна кадыфікаваць той ці іншы ўстойлівы выраз як крылаты паводле функцыянальнага пункту гледжання магчыма толькі шляхам псіхалінгвістычнага эксперыменту, скіраванага на выяўленне, па-першае, рэгулярнасці vs. нерэгулярнасці асацыяцыі ўстойлівага выразу з яго аўтарам (крыніцай) у маўленні, а па другое, наяўнасці / адсутнасці звестак аб аўтары (крыніцы) ўстойлівага выразу ў структуры яго плана зместу.

Можна меркаваць, што на функцыянальны статус таго ці іншага ўстойлівага выразу літаратурнага паходжання як крылатага ў свядомасці носьбітаў мовы ўплывае не столькі само па сабе веданне ці няведанне яго аўтара (крыніцы), абумоўленае прагматычнымі або сацыякультурнымі фактарамі, колькі наяўнасць у змештавай структуры дадзенага выразу асобнай семы сувязі з яго аўтарам і/або крыніцай, дэтэрмінаваная тымі ці іншымі семантычнымі ці стылістычнымі асаблівасцямі (напрыклад, пераносным значэннем, незразумелым без ведання яго прататыпу, адметнай стылістычнай пабудовай і г.д.).

Такім чынам, крылатымі ва ўласна лінгвістычным сэнсе трэба лічыць тыя ўстойлівыя выразы, якія набылі шырокае распаўсюджанне ў маўленні накшталт прыказак, але ў адрозненне ад апошніх суадносяцца ў свядомасці носьбітаў мовы з іх аўтарам ці з творам, адкуль яны паходзяць. Параўн.: *Быць або (ці) не быць* <восць у чым пытанне> <англ. To be or not to be: that is the question – выслоўе з трагедыі “Гамлет” (1601 г.) англійскага паэта і драматурга У. Шэкспіра (1564–1616 гг.); *Гора да розуму* <рус. Горе от ума – назва камедыі (1824 г.) рускага пісьменніка А.С.Грыбаедава (1795–1829 гг.); *Людзьмі звацца* – рэфрэн з верша Я. Купалы (1882–1942) “А хто там ідзе?” (1905–1907 гг.) [2] і да т.п.

Пры гэтым суаднесенне ўстойлівага выразу з крыніцай паходжання не абавязкова павінна быць абсалютна дакладным, дастаткова і таго, каб ён асацыяваўся ў свядомасці носьбітаў мовы ўвогуле з літаратурай або з сваёй індывідуальна-аўтарскай прыродай. Напрыклад, можна меркаваць, што не ўсе ведаюць аўтараў ці дакладныя крыніцы наступных шырока распаўсюджаных выказаў, але амаль кожнаму відавочна іх нефальклорнае паходжанне: *Каментарыі лішнія (не патрэбны)* < ням. *Kommentar überflüssig* – выслоўе нямецкага юрыста Г.Штаўба (1856–1904 гг.); *Лепш пазна, чым ніколі* < лац. *Potius sero quam nunquam* – выраз з “Гісторыі” рымскага пісьменніка Ціта Лівія (59 да н.э. – 17 н.э.); *Сіняя панчоха* < англ. *blue stocking* – выраз з сатыры “Сінія” (1820 г.) англійскага паэта Д.Г.Байрана (1788–1824 гг.); *Час – грошы* < англ. *Time is money* – афарызм з кнігі “Парада маладому купцу” (1748 г.) амерыканскага дзяржаўнага дзеяча і вучонага Бенджамена Франкліна (1706–1790 гг.) [2] і да т.п.

Страта рэгулярнай асацыяцыі таго ці іншага ўстойлівага выразу з яго нефальклорным паходжаннем непазбежна вядзе да пераходу гэтага выразу ў разрад прыказак ці фразеалагізмаў безадносна таго, ці застаюцца самі па сабе вядомымі яго аўтар ці літаратурная крыніца. Напрыклад, наступныя выразы звычайна не суадносяцца ў маўленні з іх індывідуальна-аўтарскім ці ўвогуле літаратурным паходжаннем: *Воўк у авечай скуру* – цытата са Святога Пісання (“Евангелле ад Матфея”, 7, 15); *Дружба (Прыяцель) пазнаецца ў няшчасці* (< лац. *Amicus certus in re incerta cernitur*) – выслоўе з трагедыі “Гекуба” рымскага паэта Энія (239–169 да н.э.); *І сцены маюць вушы* (< ісп. *Las paredes oyen*) – афарызм з п’есы “Валенсіяўскія вар’яты” (1620) іспанскага драматурга Лопэ дэ Вега (1562–1635 гг.) [2] і да т.п.

Этымалагічны падыход да разумення паняцця “крылатасць” (сама па сабе наяўнасць літаратурнай, фальклорнай або гістарычнай крыніцы) найбольш пашыраны ў практыцы складання слоўнікаў і зборнікаў крылатых выказаў, якія па прынцыпах адбору адзінак з’яўляюцца менавіта этымалагічнымі. Акрамя гэтага яны натуральна адыгрываюць яшчэ і нарматыўную ролю, паколькі недастатковае веданне ўмоў узнікнення таго або іншага крылатага выразу часта прыводзіць да таго, што асацыяцыя з крыніцай яго паходжання перастае быць рэгулярнай, а значэнне крылатага выразу можа разумецца носьбітамі мовы недакладна або нават непраўльна [1]. Для адэкватнага разумення і правільнага ўжывання ў маўленні крылатых выказаў неабходна добра ведаць: хто, дзе, калі, у дачыненні да каго ці чаго, у якім сэнсе і г.д. упершыню ўжыў дадзены выраз, а таксама кантэкст яго ўзнікнення і пашырэння як крылатага.

Такім чынам, крылатыя выразы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове складаюць вялікі пласт адзінак як уласна беларускага паходжання, так і запазычаных з іншых моў. З вялікай колькасці іншамоўных крыніц (антычных аўтараў, Бібліі, мастацкіх твораў пісьменнікаў розных народаў свету, публіцыстыкі, філасофскіх і навуковых тэкстаў, гістарычных анекдотаў, выказванняў вядомых асоб і інш.) у беларускую мову ўвайшлі тыя выразы, якія ў найбольшай ступені адпавядаюць светапогляду, этычным і эстэтычным уяўленням беларусаў. Іншамоўныя запазычаныя складаюць пераважную

большасць крылатых выразаў, што ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, і патрабуюць асобнага вывучэння.

Літаратура

1. Иванова, С.Ф. Крылатыя словы і праблема іх вывучэння ў беларускай мове / С.Ф. Иванова // Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 4. – 2008. – № 2. – С. 18–21.

2. Крылатыя выразы ў беларускай мове: Ч. 1: 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII – XX стст.: Тлумачальны слоўнік / Аўт.-склад.: С.В.Венідзіктаў, С.Ф.Іванова, Я.Я.Іваноў і інш.; Пад рэд. Я.Я.Іванова. – Магілёў: МДУ імя Куляшова, 2004. – 135 с.

3. Крылатыя выразы ў беларускай мове: Ч. 2: 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII- XX стст.: Тлумачальны слоўнік / Аўт.-склад.: С.В. Венідзіктаў, С.Ф. Иванова, Я.Я.Іваноў і інш.; Пад рэд. С.Ф.Івановай. – Магілёў: МДУ імя Куляшова, 2006. – 206 с.